

Soğuk Savaş Döneminde Irak Kürtleri

Iraqi Kurds During the Cold War

Burcu ÖZDEMİR¹

Öz

Soğuk Savaş döneminde Irak Kürtleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından ortaya çıkan ulus-devlet yapılanmalarıyla yeni siyasi koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, Kürtlerin yaşadığı bölgeler çeşitli devletlerin sınırlarına dahil edilerek, Kürtler için hem yeni imkanlar hem de zorluklar doğmuştur. Mustafa Barzani liderliğindeki hareket, Kürtlerin özerklik arayışının simgesi haline gelmiş, ancak içsel bölünmeler ve dış baskılar nedeniyle mücadele sınırlı kalmıştır. 1975'teki Cezayir Anlaşması, Barzani'nin silahlı mücadelesinin son bulmasına ve Kürtler arasında yeni ayrışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Celal Talabani'nin öncülüğünde kurulan KYB, Barzani'nin geleneksel liderliğine karşı alternatif bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. 1980'lerdeki İran-İrak Savaşı, Kürtler için hem baskı hem de fırsatlarla dolu bir dönem olmuş, stratejik ittifaklar kurulmasına imkân tanımıştır. Savaş sonrasında Kürtlerin siyasi ve askeri yapılarında önemli değişimler meydana gelmiş, 1991 Körfez Savaşı'nın ardından Irak Kürtlerinin özerklik mücadelesi hız kazanarak 1992'de Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kurulmasına zemin oluşturmuştur. Soğuk Savaş sonrası, bu tarihsel deneyimler, Kürtlerin siyasi yönelimlerini şekillendirmede belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Irak Kürtleri, Orta Doğu

Abstract

During the Cold War period, the Iraqi Kurds encountered new political circumstances following the disintegration of the Ottoman Empire and the emergence of nation-state formations. In this process, the regions inhabited by the Kurds were incorporated into the borders of various states, creating both opportunities and challenges for the Kurdish people. The movement led by Mustafa Barzani became a symbol of the Kurdish struggle for autonomy; however, internal divisions and external pressures limited the scope of the movement. The 1975 Algiers Agreement marked the end of Barzani's armed struggle and led to further fragmentation within the Kurdish political landscape. Under the leadership of Jalal Talabani, the Patriotic Union of Kurdistan (PUK) emerged as an alternative to Barzani's traditional leadership. The 1980s, marked by the Iran-Iraq War, presented a period of both repression and strategic opportunities for the Kurds, allowing for the formation of tactical alliances. Following the war, significant changes occurred in the political and military structures of the Kurds, and the autonomy struggle accelerated after the 1991 Gulf War, setting the stage for the establishment of the Kurdistan Regional Government (KRG) in 1992. In the post-Cold War era, these historical experiences have played a decisive role in shaping the political trajectory of the Kurdish movement.

Keywords: Iraq, Kurds, Cold War, Middle East.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, burcu.ozdemir1@std.medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9371-6387>, <https://ror.org/037jwzz50>

Makale Türü/Article Type: Derleme Makalesi/ Review Article

Geliş Tarihi/Received Date: 14.05.2024 – Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.12.2024

Atıf İçin/ For Cite: Özdemir B., "Soğuk Savaş Döneminde Irak Kürtleri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2025;24(1):509-524

<https://doi.org/10.17755/esosder.1484031>

License: CC BY-NC 4.0

1. Giriş

Orta Doğu'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından milliyetçilik akımlarının yükselişi dikkat çekici hale gelmiştir. Bu çok milletli imparatorluk içerisinde yaşayan halklar arasında, kendi kimlik ve kültürlerine dayalı milli bilinçlerin uyanışı hız kazanmış, Kürtler de bu süreçten etkilenerek kendi milli kimliklerini tanımlama ve geliştirme çabalarına yönelmişlerdir. Ancak, aşiret yapıları ve çeşitli sosyo-politik engeller nedeniyle bu çabalar tam anlamıyla bir milli birlik oluşturmada yeterli olmamıştır (Ur, 2017: 177-178). I. Dünya Savaşı sonrasında, Kürt toplumunda ulus-devlet yapısı yerine, uzun süre sosyal yapıyı şekillendiren aşiret düzeninin daha baskın hale geldiği gözlemlenmiştir. Bu durum, Kürtlerin modern milliyetçilik akımlarından etkilenmelerine rağmen, tam anlamıyla bir milli bilinç inşa etmelerini zorlaştırmıştır (Sofi-Karim, 2015: 15; Arakon, 2010: 176).

Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte, Kürt kimliği ve bölgesel güçler arasında Kürtlerin bağımsızlık arayışına yönelik teorik ve pratik katkılar artmıştır. Bu dönemde yürütülen çalışmalar; siyasi stratejiler, kültürel ve sosyal mobilizasyon projeleri, uluslararası destek girişimleri ve iş birliği faaliyetlerini içermektedir. Kürtlerin bağımsız bir yapı kurma çabaları birçok zorlukla karşılaşmış ve yeterli uluslararası destek bulunamaması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Kekevi, 2014: 113; Kurubaş, 1998: 201). Kürtlerin bağımsızlık arayışındaki en dikkat çekici örneklerden biri, 1946'da Sovyetler Birliği'nin desteğiyle kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'dir. Ancak bu girişim kısa süreli olmuş ve Sovyetler Birliği'nin desteğinin çekilmesiyle birlikte hızla sona ermiştir (Memmedli, 2020: 1128). Bu olay, Kürtler için dış desteklerin ne kadar kırılabilir ve geçici olabileceğini göstermiştir.

Soğuk Savaş dönemi (1947-1989), Orta Doğu'da ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin belirleyici olduğu bir süreç olarak, Kürt meselesini iki süper güç arasındaki jeopolitik mücadelenin bir parçası haline getirmiştir. Kürtlerin siyasi stratejileri, büyük ölçüde bu güçlerin bölgedeki çıkarlarına göre şekillenmiş ve Kürt liderlerinin kurduğu ittifaklar, hareket içindeki bölünmelere yol açmıştır. Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri ve Celal Talabani'nin sosyalist eğilimleri, Kürtlerin uluslararası arenada farklı yönlere savrulmasına neden olmuştur. Bu süreçte, Kürtler için pragmatik bir politika izlemek ve büyük güçler ya da komşu devletlerle ittifaklar kurmak zorunlu hale gelmiştir. Soğuk Savaş'ın bu dinamikleri, Kürt hareketinin iç yapısını ve Irak'ın siyasi ortamındaki konumunu derinden etkilemiştir (Jwaideh, 1999: 194).

Irak'taki karmaşık siyasi süreçler, Kürtlerin Bağdat merkezi hükümetine karşı özerklik mücadelelerini şekillendirmiştir. Soğuk Savaş'ın uluslararası dengeleri, Kürtlerin ağır yenilgiler yaşamasına neden olurken, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki nüfuz mücadelesi, Kürt meselesini uluslararası boyuta taşımıştır. Sovyetler Birliği, Kürtleri destekleyerek Amerikan etkisini dengelemeyi amaçlarken, ABD de Kürt hareketine destek sağlayarak Bağdat yönetimini baskı altına almayı hedeflemiştir (Ali, 2020). Irak Kürtleri, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki nüfuz mücadelesinin bir parçası haline gelmiş, bu durum hem dış desteklere bağımlı olmalarına hem de Kürt hareketi içerisindeki ideolojik farklılıkların derinleşmesine neden olmuştur. Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği kurduğu ilişkiler ve Celal Talabani'nin sosyalist görüşleri, Kürt hareketinin Soğuk Savaş dinamikleriyle şekillenmesine katkıda bulunmuştur (Dawoody, 2006: 488).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Kürt ayaklanmaları genellikle bireysel aşiretlerin küçük gruplarının sınırlı çabaları olarak kalmış, bu dönemlerde bile geniş çaplı bir Kürt kimliği ve ulusal birlik oluşumu tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Bu durumun altında yatan sebep,

1789 Fransız İhtilali ile güçlenen milliyetçilik akımının ve ulus-devlet kavramının Orta Doğu’da, özellikle Kürtler arasında, Avrupa’dakine benzer bir etki yaratamamasıdır (Dağdeviren, 2021: 141). Soğuk Savaş dönemi boyunca, Kürt hareketinin uluslararası güçler tarafından bir “kontrol mekanizması” olarak kullanılması, bölgedeki siyasi dengelerin değişmesine neden olmuştur (Jensehaugen ve Tank, 2022: 221-222).

Kürtler, özellikle Soğuk Savaş sırasında uluslararası ve bölgesel güçlerin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde Mustafa Barzani, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirerek Irak’a karşı direniş başlatmış ve Sovyet desteğiyle Kürt hareketinin uluslararası boyutta tanınmasına katkı sağlamıştır (Filiz, 2019: 113). Mustafa Barzani’nin Sovyetlerle kurduğu ilişkiler, yalnızca ideolojik bir yakınlık değil, aynı zamanda stratejik bir ittifak olarak değerlendirilmiştir. Yevgeni Primakov’un analizlerine göre, Sovyetler Birliği’nin Mustafa Barzani’ye verdiği destek, bölgedeki Batılı nüfuzun dengelenmesi ve Orta Doğu’daki Sovyet etkisinin artırılması amacı taşımaktadır. Sovyetler Birliği, Mustafa Barzani’nin liderliğindeki Kürt hareketini, Irak’taki merkezi yönetime karşı bir baskı unsuru olarak kullanmak istiyordu. Bu destek, Kürtlerin askeri kapasitelerini artırmalarına ve Irak hükümeti ile mücadelelerinde daha güçlü bir konum elde etmelerine katkı sağlamıştır (Primakov, 2009: 102-105).

Mustafa Barzani’nin Sovyetler Birliği desteğiyle yürüttüğü mücadele, aynı zamanda Kürtlerin uluslararası arenada daha fazla dikkat çekmesine olanak tanımıştır. Lütfü Akdoğan’ın Mustafa Barzani ile gerçekleştirdiği görüşmelerde, Mustafa Barzani’nin Sovyetler Birliği ile olan yakın ilişkilerini ve bu ilişkilerin Kürt mücadelesi üzerindeki etkisini stratejik bir gereklilik olarak gördüğü ifade edilmektedir (Akdoğan, 2007: 83-87). Primakov’a göre, Sovyetler Birliği’nin Kürt hareketine yönelik desteği, büyük oranda Mustafa Barzani’nin kişisel ilişkilerine dayanmakta ve bu destek bölgedeki Amerikan etkisine karşı bir denge unsuru olarak görülmektedir (Primakov, 2009: 115-116).

Kuzey Irak’taki Kürtler arasında, derin köklere sahip aşiret ve aile bağları, milliyetçilik algısını gölgede bırakmıştır. Merkezi otoriteye yönelik tepkiler aşiretlerin yoğun olduğu bölgelerde öne çıksa da Barzani aşiretinin 1943-45 isyanları, aşirete yönelik haksızlıklara karşı bir mücadele olarak şekillenmiştir. Bu durum, 20. yüzyılda Mustafa Barzani liderliğindeki Kürt hareketinin, genel anlamda bütünleşik bir Kürt ulusal hareketine dönüşmediğini ortaya koymaktadır (Dağ, 2023: 40-41). Resmi çabaların bir kısmı, dil birliği sağlama yönünde olmuş ancak Sorani ve Kırmançi lehçeleri arasındaki farklılıklar, yazılı ve sözlü iletişimde birlikteliği zorlaştırmış, bu da Kürt milliyetçiliğinin inşasının karşılaştığı zorlukları gözler önüne sermiştir (Mohammed ve Alrebh, 2020: 219).

Ulus kavramının siyasi karakterinin Mustafa Barzani’nin mücadelesinde başlangıçta belirgin bir karşılığı olmamış, mücadelesi siyasi kazanımlara ve aşiretin etki alanlarını genişletmeye odaklanmıştır. Zamanla ve Bağdat yönetiminin sert tutumunun etkisiyle, Mustafa Barzani’nin etkinlikleri, milliyetçi bir boyut kazanmıştır (Mohialden, 2019: 164-165).

2. Soğuk Savaş Öncesi Genel Durum

I. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, modern Irak devletinin sınırları, dönemin büyük güçleri tarafından çizilmiştir. Bu yeni yapılandırılmada, Kürt etnik kimliği, Irak’ın sosyo-politik dokusunda önemli bir yer tutmaya başladı. Irak’ın sınırları içinde Kürtlerin statüsü belirsizliğini korurken, Kürt milliyetçiliği hareketleri giderek ivme kazanmıştır. Bu dönemdeki dikkat çekici gelişmelerden biri, Kürt milliyetçiliği akımının öne çıkan figürlerinden Şeyh Mahmut Berzenci’nin liderliğindeki ayaklanma olmuştur. Süleymaniye doğumlu Şeyh

Mahmut, babasının ölümünü Osmanlı'nın politikalarına bağlayarak, 1919 yılında İngiliz manda yönetimine karşı direnişe geçmiş ve Kürtlerin haklarını savunmak amacıyla bir dizi isyan başlatmıştır (Dağdeviren, 2020, 152-153). Bu ayaklanmalar, özellikle 1920 ve 1930'lu yıllarda önemli bir etki yaratmış ve Kürtler arasında bağımsızlık taleplerini güçlendirmiştir.

Şeyh Mahmut, etkin bir lider olarak ailesinin desteğiyle, Kürt aşiretleri arasında nüfuzunu genişletmeyi başarmıştır. Yalnızca Süleymaniye'de değil, genel olarak Kürt nüfusu içinde liderlik pozisyonunu sağlamlaştırmaya yönelik stratejik adımlar atmıştır (Dağ, 2023: 42). Bu süreçte, Kürt milliyetçiliği, aşiret yapıları etrafında şekillenen politikalarla güç kazanmış ve bağımsızlık girişimleri öncelikli bir hedef haline gelmiştir. Şeyh Mahmut Berzenci'nin liderliğindeki ayaklanmalar, İngiltere ve Irak yönetimlerini sıkıntıya sokan bir dizi isyanın en önemlilerinden biri haline gelmiştir (Zeyrek, 2013: 55). Özellikle 1922-1924 yılları arasında süren bu ayaklanmalar, Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt yönetimi kurma girişimlerini içermektedir.

Şeyh Mahmut'un faaliyetleri sadece Irak'ın kuzeyindeki karmaşayı sonlandırmakla kalmamış; aynı zamanda I. Faysal yönetimine karşı Irak'ın çeşitli bölgelerinde direniş hareketlerine yol açmıştır. Musul ve Süleymaniye'de gerçekleşen bu direnişler sırasında Kürtler, İngiltere'ye karşı Türkiye ile ilişkilerini güçlendirerek müttefik arayışına girmiştir (Mohialden, 2019: 166-167). Ancak, Irak'ın bağımsızlık antlaşmasında Kürtlere dair bir hüküm bulunmaması, Şeyh Mahmut'u yeniden silahlı mücadeleye yönlendirmiştir.

Şeyh Mahmut'un bu çabaları, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) müdahalesiyle karşılaşmıştır. RAF'ın hava saldırıları, direnişin askeri kapasitesini zayıflatmış ve geniş Kürt nüfusu üzerinde bir yıldırma etkisi yaratmıştır. Bu teknolojik üstünlük ve stratejik kullanım, Şeyh Mahmut'un yenilgisinde belirleyici olmuştur. Sonuç olarak, başarısızlıkla sonuçlanan mücadele sonrası yakalanarak Şeyh Mahmut sürgüne gönderilerek Irak siyasetinden tamamen çekilmek zorunda kalmıştır (Esen, 2021: 1322). Şeyh Mahmut'un nihai düşüşünde, rakip Kürt aşiretlerinin önce İngilizlerle sonra Bağdat yönetimiyle işbirliği yapmaları ve İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin teknolojik üstünlüğü belirleyici olmuştur (Muhammad, 2013: 85).

1931 Mart'ında, Barzani aşireti, Irak'ta önemli bir siyasi ve askeri güç olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde, Mustafa Barzani'nin liderliğinde, Barzani aşireti merkezi Irak hükümetine karşı ciddi bir ayaklanma başlatmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin bu dönemdeki politikaları, Mustafa Barzani'nin silahlı mücadelelerinde dolaylı bir etki yaratmıştır. Sovyetler, bölgedeki Kürt hareketlerine sempatiyle yaklaşarak Orta Doğu'da kendi nüfuz alanlarını genişletmeyi hedeflemiştir (Jwaideh, 1999: 194). Bu bağlamda, Kürtler, Bağdat hükümeti ve dış güçler arasında stratejik dengelerde bir piyon haline gelerek, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Mustafa Barzani'nin hareketi uluslararası alanda daha görünür olmuştur. Ancak bu destek Kürtler arası bölünmeleri de derinleştirmiştir.

Ayaklanmanın temelinde, Kürtlerin bağımsızlık ve özerklik talepleri yer almaktadır. Kürtlerin bu talepleri, Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra dahi Irak anayasasında yer bulamamıştı. Bu durum, Kürtler arasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. 1930'lu yıllarda İngiliz mandası altında yaşanan bu hoşnutsuzluk, Kürtlerin bağımsızlık arayışlarını güçlendirdi ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini artırmıştır (Dawoody, 2006: 488).

Irak'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında yaşanan çatışmalar, Kürt hareketini yeniden şekillendirerek Kürt milliyetçiliği, aşiretler arası iş birlikleriyle güçlenmeye devam etti. Ancak, Barzani aşireti üyelerinin sürgün edilmesiyle II. Dünya Savaşı'na kadar Irak'ın kuzey bölgeleri

Kürt isyanlarından uzak bir dönem yaşamıştır (Muhammad, 2013: 87). Bu dönemde, Talabani gibi figürler, Irak'taki Kürt hareketinin sosyalist yönelimini güçlendirmeye çalışarak Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini ilerletti. Celal Talabani'nin sosyalist kimliği, Kürt hareketi içinde farklı siyasi eğilimlerin doğmasına neden olarak Kürt milliyetçiliği içindeki ideolojik çeşitliliği artırmıştır (Rubin, 2007:360).

3. Soğuk Savaş Öncesi Dönemde Barzani Ailesi Ve Irak Kürt Hareketine Etkisi

1936 yılında Kürt General Bekir Sıtkı'nın liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe, Irak'ta “darbeler süreci”nin başlangıcını işaret etmiş ve sonucunda Irak Silahlı Kuvvetleri, siyasi karar alma süreçlerinde belirleyici bir aktör haline gelmiştir (Polk, 2007: 105). Bu süreç, Irak'taki siyasi manzarayı temelden etkileyerek, özellikle İngiltere ve Almanya'nın etki ve desteği altında siyasi figürlerin yeni pozisyonlarını tanımlamalarına zemin hazırlamıştır. Bu karışık dönem içerisinde, Irak'taki bazı Kürt siyasi aktörler, Mustafa Barzani'nin liderliğinde çeşitli isyan hareketlerine katılmıştır. Bu isyanlar, Mustafa Barzani'nin 1945 yılında Irak'tan ayrılarak İran'a geçmek zorunda kalana kadar devam etmiştir. Bu süreçte Mustafa Barzani, Barzani aşireti içinde, Şeyh Ahmed Barzani'den sonra en etkili kişi olarak kabul edilmektedir (Şahin vd., 2014: 45).

Mustafa Barzani, Kürt milliyetçiliği tarihinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1903 yılında Irak'ın Barzan köyünde doğan Barzani, Irak'ta başlattığı ayaklanmalar nedeniyle sürgüne gönderilmiştir (Günaydın, 2008: 76). Sürgün edildiği Süleymaniye'den kaçarak, özellikle İran'dan aldığı desteklerle Barzan'a dönüş yapmış ve 1943 yılından itibaren Irak ordusuna karşı isyan hareketlerine yeniden başlamıştır (Jwadih, 1999: 328). Bu isyan hareketleri, Irak halkı ve yönetimi arasında ciddi bir karmaşaya yol açmıştır. İsyanın bastırılmasını ve mevcut yönetimin devamını destekleyenler ile isyanın başarılı olmasını ve yönetimin değişmesini arzulayanlar, ülke içinde iki farklı grup olarak ortaya çıkmıştır (Edmonds, 1971: 95).

Mustafa Barzani'nin liderliğindeki ayaklanmalar ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Irak ve Kürt tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Irak yönetimi ile Mustafa Barzani arasındaki görüşmeler sonuçsuz kalmış, bu durum saldırıların şiddetlenmesine neden olmuştur. İngiltere'nin desteğini alan Irak ordusu, 1945 yılında Mustafa Barzani liderliğindeki isyan güçlerini mağlup ederek isyanları bastırmıştır. Bu mağlubiyet ve isyanların bastırılmasının ardından Mustafa Barzani, yılın sonlarına doğru bazı aşiret üyeleri ile birlikte, İran'ın Mahabad bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır, bu bölge Kürt nüfusunun yoğun olduğu bir yerdir (Yavuz, 1993: 25).

Mahabad bölgesi, o dönemde isyanlar ve Kürt birliklerinin kurulmaya çalışıldığı bir merkez olarak öne çıkmıştır. II. Dünya Savaşı süresince Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin işgalinde olan İran'ın kuzeybatı bölgesinde, Kadı Muhammed önderliğinde bir Kürt birliği kurulması amaçlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesi ve bu sırada İranlı Kürtlere verdiği destekle, 1942'de kurulan Komel (Komala, Je-Kaf) örgütü siyasi bir nitelik kazanarak 1945'te Kadı Muhammed liderliğinde İran Kürdistan Demokrat Partisi'ne dönüşmüştür (Öznur, 2003: 54). Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Cafer Pişaveri'nin öncülük ettiği Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nin desteği alınarak, Kadı Muhammed 22 Ocak 1946'da Mahabad merkezli Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Oran, 2004: 649).

Mustafa Barzani, İran'a geçtikten sonra kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nde, aşiret üyeleriyle birlikte orduya katılmış ve General rütbesiyle ordu komutanı görevine getirilmiştir. Bu yeni konumuyla birlikte, Irak'ta faaliyet gösteren Soreş, Hevi ve Rızgari örgütlerinin katılımıyla

Mustafa Barzani liderliğinde Irak Kürt Demokrat Partisi kurulmuştur (Kurubaş, 2002: 129). Bu oluşum, günümüzde Mesut Barzani'nin liderlik yaptığı ve Irak devletinin kuzeyinde büyük bir güç olarak kabul edilen yapılanmanın temellerini atmıştır. Barzani aşireti öncülüğünde atılan bu ilk bağımsız adımlar, Kürt milliyetçiliğinin ve özerklik çabalarının devam ettiği süreci şekillendirmiştir (Ismail, 1991: 60).

Mustafa Barzani'nin liderliğindeki Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin çöküşü ve ardından yaşanan olaylar, Kürt milliyetçiliği tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturur. Sovyetler Birliği'nin bölgeden çekilmesi ile başlayan süreç, İran'ın askeri müdahalesi ile devam etmiş ve bu müdahaleler, yeni kurulan devlet yapıları ve politik partiler için zorlu bir dönem başlatmıştır. Sovyetler Birliği'nin desteğinin sona ermesiyle önce Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti, ardından 1946'da Mahabad yönetimi dağıtılarak İran bölgede otoritesini yeniden sağlamıştır. Bu süreç içerisinde, Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin liderleri olan Kadı Muhammed, Seyfi Kadı ve Sadri Kadı, tutuklanmış ve 1947 yılında askeri mahkemelerce idam edilmiştir (Pisyan, 2001: 5).

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin çöküşünün ardından, hâlâ yönetici sıfatını taşıyan Mustafa Barzani, İran yönetimiyle uzlaşma yollarını aramış ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Uzlaşma çabalarının netice vermemesi üzerine Barzani, siyasi sığınma talebiyle Amerika Birleşik Devletleri'nin elçiliğine başvurmuş, fakat bu talep karşılık bulmamıştır (Edmonds, 1957: 55). Talebinin reddedilmesinin ardından Mustafa Barzani, diğer aşiret üyeleri ile Irak topraklarına dönüş yapmıştır. 1947 yılında, "General Ağacı" olarak bilinen mekânda, göç etme kararı alınmış ve Barzani liderliğindeki 506 aşiret üyesi, Sovyetler Birliği'ne göç etmiştir (Turgut, 2008: 394).

18 Haziran 1947'de Aras Nehri aşılarak Sovyetler Birliği topraklarına girilmiştir. İran yönetimiyle yaşanan anlaşmazlıklar, Irak yönetiminin tutuklama tehditleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nden olumlu bir mülteci yanıtı alınamaması, Mustafa Barzani'nin son çare olarak Sovyetler Birliği'ne sığınmasına yol açmıştır (Turgut, 2008: 395).

Mustafa Barzani, 1947 yılında Soğuk Savaş'ın yavaş yavaş belirginleştiği ve dünya sahnesinin ABD ve SSCB olarak iki kutba bölündüğü bir dönemde her iki süper güçle de ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır (Çakmak, 2003: 114). Sovyetler Birliği tarafından başlangıçta sıcak karşılanmayan Barzani, 1953'te Stalin'in ölümü ve Nikita Kruşçev'in liderliğe gelmesinin ardından, Özbekistan'daki yerleşim yerinden Moskova'ya gelmiş ve Kremlin Sarayı önünde üç gün süren bir oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Bu eylem, Kruşçev tarafından dikkate alınmış ve sonucunda Barzani ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir (Turgut, 2008: 404).

Görüşme sonrasında Barzani'nin faaliyetlerine devlet desteği sağlanacağı teyit edilmiş, bu durum aynı zamanda Barzani'ye Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kuran diğer devletlerle de iletişim kurma fırsatı sunmuştur. Ancak, Mustafa Barzani Sovyetler Birliği'nde bulunduğu sırada ve çeşitli diplomatik anlaşmalar yapmaya çalışırken, 1946'da Irak'ta kurduğu Irak Kürt Demokrat Partisi içinde özellikle liderliğinin eksikliği sebebiyle çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır (Öznur, 2003: 91). Parti içinde Hamza Abdullah ve İbrahim Ahmed liderliğindeki iki farklı grup arasında parti politikaları noktasında sürekli çatışmalar yaşanmıştır. İbrahim Ahmed, parti yönetimini ele geçirdikten sonra Hamza Abdullah ve yandaşlarını partiden ihraç etmiştir. İbrahim Ahmed için parti, yalnızca Kürt milliyetçiliği yapılacak bir platform olmanın ötesinde, sosyo-ekonomik meselelerle ilgilenen Kürt aydınları için bir toplanma alanı haline gelmiştir (Rubin, 2007: 355).

1950'lerin sonlarına doğru Mustafa Barzani, partiye müdahale etmeye başlamış ve Hamza Abdullah'ı tekrar partiye dâhil etmiştir. Hamza Abdullah'ın partiye dönüşü, İbrahim Ahmed ve destekçilerinin dışlanmasına yol açmıştır. Sürekli devam eden bu iç çatışma atmosferinde Mustafa Barzani, tarafsız bir duruş sergilemeye çalışsa da, İbrahim Ahmed'in aşiret ve aşiret üyelerini partiden uzaklaştırma çabaları sonucunda Hamza Abdullah'ı desteklemiştir (Öznur, 2003: 91). 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbe sonrasında Mustafa Barzani, Irak'a dönerek partinin başına geçmiş, ancak parti içi huzursuzluklara çözüm bulamamış ve taraflar arasındaki çatışma devam etmiştir (Marr, 1984: 426).

4. Soğuk Savaş Dönemi Irak Kürtleri ve Mustafa Barzani

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İkinci Dünya Savaşı'na doğru ilerleyen süreçte Irak, İngiltere'nin etkisi altındaki sömürge topraklarını askeri müdahalelerle geri almış ve bu dönemde ordunun siyasi alandaki nüfuzu artmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında, İngiliz hakimiyeti ve işgali, Irak üzerinde derin etkiler bırakmış ve bu durum 1958 darbesine kadar devam etmiştir; bu dönemde yönetimde "Nuri Said" bulunmaktaydı (Eppel, 2004: 148). Nuri Said'in yönetim anlayışı sürekli olarak İngiliz yanlısı politikalar benimsemektedir; bu durum, özellikle Irak ordusu içinde büyük bir memnuniyetsizlik yaratmaktaydı. 1940 yılından itibaren, öncelikle Suriye'de ortaya çıkan BAAS hareketi, Irak'ta da etkisini göstermeye başlamış ve ordu mensupları tarafından giderek benimsenmiştir (Okutan, 2001: 167).

BAAS hareketinin etkisi, 1948'de İsrail devletinin kurulması ve ardından yaşanan Arap-İsrail savaşıyla birlikte artmıştır. Bu savaş ve özellikle Mısır'da yankı bulan Arap Milliyetçiliği, BAAS hareketinin daha da yayılmasını teşvik etmiştir. Arap milliyetçiliğinin öncüsü kabul edilen Mısır lideri Nasır, 1958 Şubat'ında Suriye ile birlikte "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni kurmuş, bu olaydan iki hafta sonra, Irak ve Ürdün tarafından Arap Federal Birliği kurulmuştur. Bu gelişmelerin ardından Albay Abdülkerim Kasım önderliğinde Irak'ta bir darbe gerçekleştirilmiş, monarşi yıkılarak yerine cumhuriyet yönetimi kurulmuştur (Yılmaz, 2004: 122).

Albay Abdülkerim Kasım önderliğindeki darbe sonrasında yönetimi ele geçiren grup, milliyetçilik anlayışı çerçevesinde yönetimde köklü değişiklikler yapmıştır. Ancak bu değişiklikler, özünde Mısır lideri Nasır'ın öncülük ettiği Arap Milliyetçiliği doktrinini izlemekteydi. Bu çerçevede, Irak'ta izlenen politikalar, milliyetçi bir retorikten ziyade, iç siyasette uzlaşmacı bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu dönemde, Irak iç siyasetinde en etkili faktörlerden biri Kürtler ve özellikle Mustafa Barzani olmuştur. Darbenin ardından Irak'a dönüş yapmak için Kasım ile görüşmeler yapan Barzani, olumlu bir yanıt alarak aşiret üyeleriyle birlikte Irak topraklarına geri dönmüştür. Barzani'nin dönüşü, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiş ve Kasım hükümeti, Barzani'yi iç siyaset üzerinde dengeleyici bir güç olarak görmüştür (Ghareeb, 1981: 38).

Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri, 1947 yılında Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra daha belirgin hale gelmiştir. Sovyetler Birliği, Mustafa Barzani'yi hem desteklemiş hem de Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak için bir araç olarak kullanmıştır. Barzani'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkisi, Kürt hareketine dış destek sağlama açısından önemli bir avantaj sağlamış, ancak aynı zamanda Kürtler arasındaki bölünmeleri de derinleştirmiştir (Jwaideh, 1999: 196). Mustafa Barzani, Sovyetler Birliği desteğini kullanarak Bağdat yönetimine karşı silahlı bir mücadele başlatırken, bu süreçte Kasım hükümeti ile arasındaki ilişki de karmaşık bir hal almıştır. Kasım, Barzani'yi bir müttefik olarak görse de, Kürtlerin aşırı güçlenmesinden endişe etmiş ve bu nedenle bazı Kürt aşiretlerine destek vererek Barzani'nin etkisini sınırlamaya çalışmıştır (Harris, 1977: 119).

Abdülkerim Kasım'ın öncülük ettiği darbe sonrasında, geçici bir Irak Anayasası tasarlanmış ve bu anayasada Kürtler ile Arapların Irak devletinin temel unsurları olarak kabul edildikleri ve her iki topluluğun da ulusal haklara sahip oldukları açıkça ifade edilmiştir. Bu anayasal vurgu, Kasım'ın yönetiminin politikaları aracılığıyla Mustafa Barzani liderliğindeki birçok Kürt grubunu yanına çekmeyi başardığını göstermektedir (Kurubaş, 2004: 172). Kasım, Mustafa Barzani ile kurduğu yakın ilişkiler neticesinde, Mustafa Barzani'nin devletin kuzey kısmında aşırı güçlenmesini önlemek amacıyla bazı Kürt aşiretlerine destek vermiştir (Harris, 1977: 118; Ghareeb, 1981: 38).

Mustafa Barzani'nin bu dönemdeki stratejik hedefi, Kürtlere özerklik sağlamak ve Kuzey Irak'ta Kürtlerin kültürel ve siyasi haklarını güvence altına almaktır. Ancak bu süreçte Mustafa Barzani'nin liderliğine yönelik eleştiriler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Celal Talabani, Mustafa Barzani'nin aşiretçi yapısını ve Sovyetler Birliği'ne olan yakınlığını eleştirerek daha merkezci ve sosyalist bir yaklaşım benimsemiştir (McDowall, 2004: 312). Mustafa Barzani ise, Sovyet desteğini stratejik bir gereklilik olarak görmüş ve bu desteği Bağdat yönetimine karşı dengeleyici bir unsur olarak kullanmayı amaçlamıştır (Romano, 2006: 76).

Diğer yandan, tarım politikaları ve tarım geliri vergisi uygulaması gibi ekonomik düzenlemeler, çoğunlukla tarımsal üretimle geçinen Kürt aşiretlerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum, Mustafa Barzani'nin liderliğinde Abdülkerim Kasım'ın politikalarına karşı direnişe yol açmıştır (Kurubaş, 2003: 32). Bu politikaların uygulanış biçimi, Mustafa Barzani'nin Kürtler arasındaki otoritesini pekiştirmiş ve Abdülkerim Kasım yönetiminin anayasa ile belirtilen ulusal hakları uygulamamış olması, Kürtlerin Abdülkerim Kasım yönetiminden uzaklaşarak Mustafa Barzani etrafında örgütlenmelerine neden olmuştur.

Mustafa Barzani'nin otoritesinin artması ve yönetime olan güvenin azalması, 1 Temmuz 1961 tarihinde Abdülkerim Kasım yönetimine özerklik talebinde bulunulmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu talep reddedilmiştir. Talebin reddedilmesi üzerine Mustafa Barzani, Bağdat hükümetine karşı silahlı bir mücadele başlatmıştır (Ghareeb, 1981: 39). 1972 yılına kadar süren bu dönemde, Mustafa Barzani, Sovyetler Birliği'nden destek almaya devam etmiştir (Özdağ, 1999: 23).

Mustafa Barzani'nin liderliğinde yürütülen bu mücadele, Kürtler arasında hem bir birlik oluşturma çabası hem de iç çekişmelerle gölgelenmiştir. Zibari ve Bradost gibi bazı Kürt aşiretlerinin Bağdat yönetimiyle işbirliği yapması, Mustafa Barzani'nin kuzeydeki etkisini sınırlamış ve Kürt hareketinin bütünlüğünü zedelemiştir (Erdemli, 2000: 222). Bu dönemde, Mustafa Barzani'nin liderliği altındaki hareket, daha geniş çaplı bir Kürt milliyetçi hareketi haline gelmekte zorlanmış ve aşiret bağlarının güçlenmesiyle bölgesel çıkarlar ön plana çıkmıştır (Ghareeb, 1981: 40).

Mustafa Barzani liderliğindeki “iç savaş” sürecinde, Zibari ve Bradost gibi büyük Kürt aşiretleri, Bağdat yönetiminin yanında yer alarak Mustafa Barzani'ye muhalefet etmişlerdir. Şeyh Ahmet Barzani, Mustafa Barzani ve Bağdat yönetimi arasında arabuluculuk yapma çabası içinde olmuş ancak Abdülkerim Kasım yönetiminin Kürt köylerine yönelik bombalamaları ve bu saldırılarda pek çok masum insanın hayatını kaybetmesi, taraflar arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Bu olaylar, özellikle Kürtler arasındaki eğitimli kesimin Mustafa Barzani'ye olan bağlılıklarını ve hükümeti devirme arzularını güçlendirmiştir (Erdemli, 2000: 221).

Yeni yönetim, Arap milliyetçiliği ideolojisi altında, önceki yönetim tarafından Kürtlere tanınan hak ve ayrıcalıkların devam edeceğini ilan etmiş olmasına rağmen, zaman içinde Mustafa

Barzani'nin otoritesinin artan etkisini sınırlamak amacıyla çeşitli yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu strateji, Celal Talabani ve İbrahim Ahmed gibi Kürt liderleri Bağdat yönetiminin yanına çekmeyi içermiştir. İlerleyen süreçte, özellikle siyasi arenada Kürt gücünü zayıflatmayı hedefleyen Bağdat yönetimi, Celal Talabani ve İbrahim Ahmed liderliğindeki Kürt gruplarını da içeren bir orduyu Mustafa Barzani'ye karşı seferber etmiştir (Attar, 2008: 119).

Dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin, 1970 yılında Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmelerde, Sovyetler Birliği'nin tavsiyesi doğrultusunda Barzani ile uzlaşma girişiminde bulunmuştur. Bu çabalar sonucunda, 11 Mart 1970 tarihinde Bağdat yönetimi ile Mustafa Barzani arasında 15 maddelik bir özerklik anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, dört yıl içinde uygulanması şartıyla Kürtlere belirli haklar tanımayı öngörüyordu. Maddeler arasında, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürtçenin resmi dil kabul edilmesi, okullarda Kürtçe eğitimin sağlanması, Kürt bölgelerinin Kürt yöneticiler tarafından yönetilmesi, ekonomik kaynaklardan adil pay verilmesi, bir Kürt Başkan Yardımcısının atanması ve özerk yönetim kapsamında yasama ve yürütme meclislerinin kurulması yer almaktaydı (Oran, 1998: 30).

Anlaşmanın ardından Bağdat Hükümeti, Kürtlerle ilişkileri iyileştirmek amacıyla bazı adımlar atarak siyasi tutukluları serbest bırakmış, Kürtçeyi resmi dil olarak kabul etmiş ve beş Kürt bakan atamıştır. Ancak dört yıl içinde uygulama sözü verilen bu haklar tam anlamıyla yerine getirilmemiş, anlaşmanın gerekleri eksik kalmıştır (Attar, 2008: 155). 1970'lerin başında, Irak petrol tesislerinin millileştirilmesi Barzani ve Bağdat yönetimi arasındaki gerilimi daha da artırmıştır. Hanekin ve Kerkük gibi petrol bakımından zengin bölgelerin durumu, Bağdat'ın bu bölgeleri ve petrol gelirlerini Mustafa Barzani'ye bırakmak istememesi nedeniyle tartışmalara neden olmuştur (Bruinessen, 1986: 54).

Irak yönetimi, özellikle Kerkük bölgesinde millileştirme politikaları uygulayarak, bölgeye Arap nüfusun yerleştirilmesini teşvik etmiş ve böylece bölgenin Araplaştırılmasını amaçlamıştır. Bu strateji, Mustafa Barzani'nin liderliğindeki Kürt hareketini zayıflatmayı hedefleyen geniş çaplı bir girişim olarak değerlendirilmiştir. 1972'de Sovyetler Birliği ile Irak arasında imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması," Mustafa Barzani'nin Sovyetler Birliği desteğini kaybetmesine ve Bağdat ile ilişkilerinin daha da gerilmesine yol açmıştır. 1974'te, Irak hükümeti daha önceki özerklik anlaşmasını aşan yeni bir yasa çıkararak Kürtlere özerklik vaat etmiş, ancak Barzani liderliğindeki Kürt hareketi, taleplerin karşılanmadığını öne sürerek yasayı reddetmiş ve isyan yeniden başlamıştır (Romano, 2007: 266; Oran, 1998: 32).

Mustafa Barzani, ABD ve İran'dan gelen destekle Bağdat yönetimine karşı silahlı bir mücadele başlatmış, ancak bu desteklerin devam etmesi, Cezayir Anlaşması ile sona ermiştir. 1975'te imzalanan bu anlaşma, iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarını çözüp diplomatik ilişkileri normalleştirmiş ve özellikle İran'ın Kürtlere verdiği desteğin kesilmesine yol açmıştır. Barzani'nin en önemli müttefiklerinden biri olan İran'ın desteğini çekmesi, Kürt hareketini askeri ve siyasi açıdan zayıflatmış ve bu da isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı dönemde, ABD'nin desteğini de kaybeden Mustafa Barzani, askeri güçlerinin büyük bir kısmını yitirerek Bağdat yönetimi karşısında çaresiz kalmış, Kürtler arasındaki direniş büyük ölçüde sona ermiştir (Attar, 2008: 163-165).

Cezayir Anlaşması, Kürt hareketinde derin kırılmalara ve yeni liderlik arayışlarına yol açmıştır. Anlaşmanın ardından, Celal Talabani liderliğinde kurulan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB), Barzani'nin geleneksel liderliğine ve aşiretçi yapısına eleştiriler getirerek daha radikal, sosyalist temelli bir liderlik modeli ortaya koymuştur (Gunter, 2004: 87). Celal Talabani, özellikle Cezayir Anlaşması sonrasında Mustafa Barzani'nin geri çekilme kararını eleştirerek,

Kürt hareketinin geleceği için daha birleşik ve güçlü bir mücadele gerektiğini savunmuştur. KYB'nin kurulması, Kürt hareketinin ideolojik temellerinin yeniden tanımlanmasına ve daha sosyalist bir çerçevede şekillenmesine neden olmuştur. Bu durum, Kürtler arasındaki bölünmeleri daha da derinleştirmiş ve Mustafa Barzani ile Celal Talabani arasındaki rekabet, Kürtlerin siyasi ve askeri stratejilerini şekillendiren önemli bir faktör haline gelmiştir.

Mustafa Barzani ise, yaşanan gelişmelerin ardından kendini zor bir ikilemde bulmuştur. Geri çekilme kararının ardından, Bağdat yönetimi ve bölgesel dengeler, Kürt hareketinin askeri kapasitesini ciddi ölçüde zayıflatmış ve Mustafa Barzani'nin sürdürülebilir bir isyan yürütme olasılığını ortadan kaldırmıştır. ABD ve İran'ın desteğinin kesilmesiyle birlikte, Mustafa Barzani'nin dış destek arayışları İsrail ve diğer Batılı devletler nezdinde sonuçsuz kalmıştır. 23 Mart 1975 tarihinde, Mustafa Barzani, Cezayir Anlaşması ile birlikte mücadele döneminin sona erdiğini ilan etmiş ve böylece Kürt milliyetçiliği hareketinde bir dönemin kapanışını işaret etmiştir (Galbraith, 2007: 145).

Bu süreçte, Celal Talabani ve KYB, Kürtlerin uluslararası destek arayışlarını yeniden canlandırmayı hedeflemiş ve Kürt hareketinin daha karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya bürünmesine katkıda bulunmuştur. Barzani ve Talabani arasındaki bu rekabet, Kürt hareketinin iç dinamiklerini yeniden şekillendirmiş ve bölgesel güç dengelerinin Kürt siyaseti üzerindeki etkisini daha belirgin hale getirmiştir (Romano, 2006: 74-77).

5. Soğuk Savaş Döneminde Barzani Sonrası Irak Kürtleri

Mustafa Barzani, yaşamı boyunca kendi bölgelerindeki yönetimlere karşı bir dizi isyan başlatmış ve ömrünü silahlı mücadelelerle geçirmiştir. Ancak uluslararası koşulların yarattığı olumsuzluklar nedeniyle son dönemlerinde elde ettiği kazanımları kaybetme noktasına gelmiştir. 1975'teki Cezayir Anlaşması, Mustafa Barzani liderliğindeki Kürt hareketi için büyük bir dönüm noktası olmuş ve İran'ın desteğini çekmesiyle son isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Bu gelişme, Kürtlerin Bağdat hükümetine karşı yürüttükleri mücadelenin temelini sarsmış ve özerklik taleplerinin başarısız olmasına neden olmuştur. Cezayir Anlaşması'nın ardından Kürtler arasında hayal kırıklığı ve güvensizlik yaygın hale gelmiş, bu durum Kürt siyasi sahnesinde önemli değişimlere neden olmuştur (Kaştan, 2008: 323; Attar, 2008: 163-165).

Cezayir Anlaşması'nın ardından, Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) dağılma sürecine girmiş ve muhalif gruplar, yapılarını yeniden şekillendirmek amacıyla harekete geçmiştir. 1976'da Celal Talabani'nin liderliğinde kurulan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB), Komela ve Kürdistan Sosyalist Hareketi gibi örgütlerin birleşmesiyle oluşmuş ve bu yeni yapı Talabani'nin sosyalist ve devrimci temeller üzerine inşa ettiği ideolojik çerçevede gelişmiştir. KYB'nin Mustafa Barzani'nin geleneksel aşiretçi yapısına karşı sunduğu alternatif liderlik, özellikle genç ve eğitimli Kürtler arasında destek bulmuştur (Sinclair ve Kajjo, 2011: 21; Gunter, 2004: 87-88).

Mustafa Barzani'nin siyasi arenadan çekilmesiyle birlikte, Kürt milliyetçiliği hareketinde yeni liderler ve farklı stratejiler ortaya çıkmıştır. KYB'nin Sovyet yanlısı politikaları, Kürt hareketini daha ideolojik bir temele oturarak sosyalist söylemlerle güçlendirmiştir. Sovyetler Birliği, KYB'yi askeri ve siyasi açıdan destekleyerek, Bağdat yönetimine karşı güçlü bir muhalefet oluşturmayı amaçlamıştır. Bu destek, KYB'nin örgütlenmesini güçlendirmiş ve Kürtler arasında yeni bir siyasi yönelim ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Primakov, 2009: 118-120).

1979'da Mustafa Barzani'nin vefatının ardından KDP, Geçici Liderlik ismini terk ederek yeniden KDP adını almış ve mücadeleye devam etme kararı almıştır. Bu kongreyle Mesut Barzani parti başkanı seçilmiş ve KDP, Barzani ailesi liderliği altında Irak Kürtlerinin siyasi mücadelesinde en etkili aktörlerden biri olmuştur. Mesut Barzani'nin liderliğinde KDP, KYB'nin yükselişine karşı koymak ve Kürt siyasi hareketini yeniden yapılandırmak amacıyla hem askeri hem de siyasi hamleler yapmıştır. Ancak KDP'nin geleneksel yapısı ve KYB'nin sosyalist temelli ideolojisi arasındaki rekabet, Kürtlerin birleşik bir cephe oluşturmalarını zorlaştırmıştır (Arakon, 2010: 189; Stansfield, 2005: 26).

1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak Savaşı sırasında, Saddam Hüseyin yönetimi Kürtlere yönelik yoğun baskı ve şiddet politikaları uygulamış, bu dönemde Kürtler ağır insan hakları ihlalleriyle karşı karşıya kalmıştır. Savaşın en trajik olaylarından biri, 16 Mart 1988'de Halepçe'de gerçekleştirilen kimyasal saldırı olmuştur. Irak hava kuvvetlerinin düzenlediği bu saldırıda yaklaşık 5.000 Kürt hayatını kaybetmiş ve on binlerce kişi yaralanmıştır. Bu kimyasal saldırı, Saddam Hüseyin'in Kürtlere karşı yürüttüğü Enfal Operasyonu'nun bir parçası olarak değerlendirilmiştir ve Kürt nüfusu üzerinde kalıcı travmalar bırakmıştır. Enfal Operasyonu sırasında on binlerce Kürt öldürülmüş, yüz binlerce insan yerinden edilerek köyler yok edilmiştir. Bu olaylar, Kürt hareketinin askeri ve siyasi kapasitelerini zayıflatmış ve bölgede yaygın bir yıkıma neden olmuştur (Black, 1993: 26).

Bu dönemde, Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki rekabet de devam etmiş ve iki grup arasındaki ideolojik ve politik farklılıklar, birleşik bir Kürt cephesinin oluşmasını engellemiştir. KDP ve KYB'nin farklı dış destekçilere dayanarak Saddam rejimine karşı kendi pozisyonlarını güçlendirme çabaları, Kürtler arasındaki bölünmeleri derinleştirmiştir. Birlik sağlanamaması, Kürtlerin Saddam Hüseyin'e karşı daha etkili bir direniş göstermelerini zorlaştırmış ve Kürt hareketinin gücünü sınırlamıştır. Savaşın ardından, Saddam Hüseyin rejiminin baskıcı politikaları ve Kürtlere yönelik insan hakları ihlalleri devam etmiş, bu durum Kürtler arasında yeni direniş arayışlarını tetiklemiştir. 1991'deki Körfez Savaşı'nın ardından, KYB ve KDP arasındaki farklılıklara rağmen Kürtler ortak bir isyan başlatmış ve bu isyan, Kuzey Irak'ta Kürtlerin daha fazla özerklik ve kendi kendini yönetme taleplerini yükseltmiştir. Bu süreçte, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) temelleri atılmış ve 1992'de resmen kurulmuştur. KYB ve KDP'nin ortak katkılarıyla kurulan IKBY, Kürtlerin kendi kendini yönetme arayışında ve Irak merkezi hükümetine karşı daha güçlü bir siyasi yapı oluşturma çabalarında önemli bir adım olmuştur (Makiya, 1994: 76).

6. Sonuç

Soğuk Savaş öncesinde Irak Kürtlerinin siyasi mücadeleleri, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayan yeni devlet yapılarının oluşumuyla şekillenmiştir. Bu dönemde, Kürtlerin yaşadığı coğrafyalar, çeşitli ulus devletlerin sınırları içerisine dahil edilmiş ve bu yeni siyasi yapı, Kürtler için hem fırsatlar hem de zorluklar sunmuştur. Özellikle Irak'ta, aşiret temelli toplumsal yapılar üzerinden yeni siyasi mücadele alanları açılmış, ancak bu yapılar, Kürtlerin milli birlik ve bağımsızlık çabalarını karmaşıklştırmıştır.

Kürt milliyetçiliği ve kimlik arayışı, bu dönemde çeşitli siyasi ve askeri liderler tarafından şekillendirilmiş, ancak geniş çaplı bir birlik sağlanamamıştır. Mustafa Barzani gibi öncü figürler, Kürt siyasi hareketinin merkezinde yer almış ve Sovyetler Birliği gibi dış güçlerle kurulan ilişkiler sayesinde hareketin uluslararası görünürlüğünü artırmıştır. Ancak bu stratejik ilişkiler, Batılı ülkeler ve Arap devletleri ile olan diplomatik ilişkileri karmaşık hale

getirmiş, Kürt hareketi üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Mustafa Barzani'nin liderliği, Kürt siyasi hareketlerinin merkezinde yer alarak, aşiretler arası çekişmelerin üstesinden gelmeye çalışmış ve bölgedeki politik dengeleri etkilemiştir.

Ayrıca, bu dönemde Kürtler, ulus-devlet yapısını kurma çabalarıyla da karşı karşıya kalmışlardır. Şeyh Mahmut Berzenci gibi liderlerin öncülüğünde yürütülen özerklik ve bağımsızlık arayışları, İngiliz mandası ve Bağdat merkezi hükümeti ile olan çatışmalar nedeniyle genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimler, Kürtler arasındaki derin güvensizlik ve bölünmüşlük hissini pekiştirmiştir. Şeyh Mahmut'un liderliğinde gerçekleştirilen ayaklanmalar, Irak'ta Kürtlerin politik pozisyonunu güçlendirmeye yönelik önemli girişimler olmuş, ancak genellikle yetersiz destek ve dış müdahaleler nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Soğuk Savaş dönemi, Irak Kürtlerinin siyasi mücadelelerinde yeni bir evreyi temsil eder. Bu dönemde, uluslararası güç dengeleri ve ideolojik mücadeleler, Kürtlerin yerel ve bölgesel politikaları üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Kürt hareketi, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki rekabetinin bir aracı haline gelmiş, Kürtler bazen Sovyet desteği bazen de Batılı devletlerin yardımıyla güç kazanmıştır. Ancak, bu desteğin sürdürülebilir olmaması ve büyük güçlerin kendi çıkarlarını ön planda tutması, Kürt hareketini zayıflatmıştır.

1970'lerde Irak Kürtlerinin özerklik talepleri, Mustafa Barzani liderliğindeki Kürt hareketi ve Bağdat hükümeti arasında önemli bir özerklik anlaşmasına yol açmıştır. Bu anlaşma, Kürtlerin siyasi taleplerinin bir kısmının tanınmasında önemli bir adım olmuştur. Ancak, anlaşmanın eksik uygulanması, Kürtler arasında derin bir güvensizlik yaratmış ve Irak'taki siyasi istikrarsızlık devam etmiştir. Bu süreçte, Saddam Hüseyin yönetiminin baskıcı politikaları, Kürtlerin siyasi haklarını elde etme mücadelesinde yeni engellerle karşılaşmalarına yol açmıştır.

1975'te Cezayir Anlaşması ile Mustafa Barzani'nin silahlı mücadelesi sona erdiğinde, Irak Kürtleri için büyük politik yenilgiler ve siyasi gerçekliklerle yüzleşilmiş, Kürt liderler arası bölünmeler derinleşmiştir. Bu durum, Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurarak Mustafa Barzani'nin liderliğine alternatif bir siyasi çizgi sunmasına yol açmıştır. Talabani, sosyalist ve devrimci bir ideolojik temel üzerinde, Kürt hareketinin farklı bir boyut kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Kürtler arasındaki bölünmeler, birleşik bir direniş hareketinin oluşturulmasını zorlaştırmıştır.

İran-İrak Savaşı, 1980-1988 yılları arasında gerçekleşmiş ve bu çatışma, Irak Kürtleri için hem yeni zorluklar hem de stratejik fırsatlar sunmuştur. Savaş sırasında, Saddam Hüseyin rejiminin uyguladığı baskıcı politikalar ve Halepçe gibi trajik olaylar, Kürtler için ağır insani kayıplara neden olmuştur. Bu dönemde Kürtler, İran ile kurdukları ittifaklar sayesinde taktiksel avantajlar elde etmiş, ancak bu ittifaklar Kürtlerin uluslararası destek bulmalarını da zorlaştırmıştır. Savaş sonrası dönemde, Irak Kürtlerinin yaşadığı topraklar üzerindeki kontrol mücadelesi, Kürt politik hareketlerinin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamış ve Irak Kürtlerinin hem iç siyasette hem de uluslararası arenada daha etkin roller üstlenmelerine olanak tanımıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Irak Kürtlerinin siyasi konumları, geçmiş deneyimlerin ışığında yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. KDP ve KYB'nin ortaklaşa yürüttüğü çabalar sonucunda 1991'deki Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ın kuzeyinde Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) kurulmasına giden yolu açmışlardır. Bu tarihsel süreç, Kürtlerin

kendi siyasi geleceğini belirlemede daha fazla söz sahibi olmalarını sağlamış ve bölgesel özerklik için zemin oluşturmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin Kürt hareketi üzerindeki etkileri uzun vadeli bir miras bırakmıştır. Yevgeni Primakov'un Kürdistan analizlerine göre, Sovyet dış politikası, Kürtlerin bölgesel ve uluslararası stratejilerini şekillendirmede önemli bir rol oynamış ve bu etkiler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da devam etmiştir. Sovyet desteği, Kürtlerin siyasi ve askeri kapasitelerini artırarak, Bağdat yönetimine karşı mücadelelerinde daha güçlü bir konum elde etmelerini sağlamıştır. Ayrıca, Sovyetler'in ideolojik desteği, Kürt hareketi içinde sosyalist eğilimlerin ve radikal söylemlerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu ideolojik miras, Kürtlerin Soğuk Savaş sonrası dönemde de benimsedikleri siyasi stratejilerde kendini göstermiştir. Sovyetler'in bölgedeki varlığı, Kürtlerin daha sonraki yıllarda da büyük güçlerle kurdukları ilişkilerde deneyim kazanmalarına ve stratejik ittifaklar oluşturmalarına katkıda bulunmuştur. Böylece, Sovyetler Birliği'nin Kürt hareketi üzerindeki etkisi, sadece Soğuk Savaş ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Kürtlerin gelecekteki siyasi mücadelelerinde önemli bir stratejik perspektif sunmuştur (Primakov, 2009 : 160-162)

Sonuç olarak, Soğuk Savaş dönemi, Irak Kürtleri için hem zorluklarla dolu hem de fırsatlar sunan bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Kürtler hem içsel bölünmelerle hem de dış baskılarla mücadele etmek zorunda kalmış, ancak aynı zamanda kendi siyasi taleplerini uluslararası arenada duyurma fırsatları da bulmuşlardır. Irak Kürtleri, bu dönemde hem Sovyetler Birliği'nin hem de ABD'nin Orta Doğu'daki jeopolitik çıkar çatışmalarının ortasında kalmış ve bu büyük güçlerin stratejik oyunlarının bir parçası olmuştur. Kürtler, yerel dinamiklerle uluslararası güç dengeleri arasında sıkışmış bir halk olarak, zaman zaman destek bulmuş ancak desteklerin sürekliliği konusunda sık sık hayal kırıklığına uğramışlardır.

Bu süreçte, Kürt liderleri, kendi topluluklarını korumak ve özerklik arayışlarını sürdürmek için zorlu seçimler yapmak zorunda kalmışlardır. Mustafa Barzani ve Celal Talabani gibi figürler, farklı dış destekçilerle iş birliği yaparak Kürtlerin haklarını korumaya çalışmışlar, ancak bu ittifaklar çoğu zaman stratejik zorunluluklar nedeniyle kurulmuş olup kalıcı olamamıştır. Büyük güçlerin ideolojik çekişmeleri, Kürt liderlerini sadece birer müttefik olarak değil, aynı zamanda çıkar çatışmalarının birer aracı olarak konumlandırmıştır. Bu dönemde yapılan pragmatik ittifaklar, Kürtlerin kendi iç siyasetinde ve bölgesel ilişkilerde çok boyutlu stratejiler geliştirmesini zorunlu hale getirmiştir.

Soğuk Savaş boyunca edinilen deneyimler, Kürtlerin günümüzdeki politik stratejilerini şekillendiren önemli dersler sunmaktadır. Bu dersler, Kürtlerin uluslararası ilişkilerde nasıl bir pozisyon alacakları, özerklik taleplerini nasıl sürdürecekleri ve bölgedeki diğer aktörlerle nasıl bir denge kuracakları konularında yol gösterici olmuştur. Kürtler, bu tarihsel süreç boyunca elde ettikleri kazanımlar ve yaşadıkları hayal kırıklıkları sayesinde, gelecekteki politik hamlelerinde daha temkinli ve esnek bir yaklaşım benimsemeyi öğrenmişlerdir. Bu nedenle, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra bile, bu dönemin Kürt siyaseti üzerindeki etkisi kalıcı olmuştur ve günümüz Kürt politik hareketlerinin temelini oluşturmaya devam etmektedir.

•

Kaynakça

- Aracon, M. (2010). "Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış." *Alternatif Politika*, 2(2): 175-194.
- Akdoğan, L. (2007). *Molla Mustafa Barzani Anlatıyor ve Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor?*, Arkaplan Yayınları, İstanbul.
- Ali, H. (2020). *The Iraqi Kurds and the Cold War: Regional Politics, 1958–1975*. Taylor & Francis.
- Attar, A. (2008). *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler*, Çev: Alptekin Dursunoğlu, İstanbul: Anka Yayınları.
- Black, G. (1993). *Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds (Middle East Watch Report)*. Human Rights Watch.
- Bruinessen M. (1986). *The Kurds Between Iraq and Iran*, Middle East Research and Information Project Middle East Report, No:141.
- Çakmak, H. (2003). *Avrupa Güvenliği: NATO, AGİT, AGSP*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Daban, E. Z. ve Daban, C. (2018). "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi." *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1): 83-109.
- Dağ, A. E. (2023). "İnönü Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1939-1950)." *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(1): 39-63.
- Dağdeviren, Z. (2020). "Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler; Devlet-Hükümet İlişkileri." *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 3(2): 151-198.
- Dağdeviren, Z. (2021). "Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi." *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4(5): 139-194.
- Dawoody, A. (2006). "The Kurdish Quest for Autonomy and Iraq's Statehood." *Journal of Asian and African studies*, 41(5-6): 483-505.
- Edmonds, C. J. (1957). "The Kurds of Iraq." *Middle East Journal*, 11(1): 52-62.
- Edmonds, C. J. (1971). "Kurdish Nationalism." *Journal of Contemporary History*, 6(1): 87-107.
- Eppel, M. (2004). *Iraq from Monarchy to Tyranny*. Gainesville, Florida.
- Erdemli, Ö. (2000). "İsrail'in Irak Politikasına Bir Bakış." *Avrasya Dosyası*, 6(3): 219-233.
- Esen, N. (2021). "Mütareke Sonrası Musul'da İngiliz İşgal Yönetimine Karşı Ayaklanmalar." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(3): 1321-1331.
- Filiz, İ. (2019). "Kürt Sekülerizmine Dair (Irak Kürtleri)." *İçtimaiyat*, 3(2): 110-120.
- Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?* Çev. Mehmet Murat İnceayan, İstanbul: Doğan Kitap.
- Ghareeb, E. (1981). *The Kurdish Question in Iraq*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Gunter, M. M. (2004). *Historical Dictionary of the Kurds*. Scarecrow Press.
- Günaydın, E. (2008). *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Harris, G. S. (1977). "Ethnic Conflict and the Kurds." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 433(1): 112-124.
- Ismail, S. (1991). "The Kurdish Problem in Iraq." *Pakistan Horizon*, 44(4): 57-68.
- Jensehaugen, J. ve Tank, P. (2022). "Palestinian and Kurdish Nationalism: Understanding the 'Politics of the Possible'." *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 22(3): 219-234.
- Jwaideh, W. (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, Çev: İsmail Çekem-Alper Duman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaştan, Y. (2008). "II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19): 313-326.
- Kekevi, S. (2014). "System of Group of Communities in Kurdistan (KCK): An Assessment of State, Federalism, KCK Practices and International Developments." *Journal of Studies in Social Sciences*, 10(2): 112-149.

- Kurubaş, E. (1998). "Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere'nin Politikası." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3): 199-212.
- Kurubaş, E. (2002). "Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Şansı." *Avrasya Dosyası*, 8(4): 124-159.
- Kurubaş, E. (2003). *Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma, Irak Krizi (2002-2003)*, Der. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Kurubaş, E. (2004). "Kuzey Irak'ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self-Determinasyon Sorunu." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59(03).
- Makiya, K. (1994). *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising, and the Arab World*. W. W. Norton & Company.
- Marr, P. (1984). "Sa'ad Jawad, Iraq and the Kurdish Question 1958-1970 (London: Ithaca Press, 1981)." *International Journal of Middle East Studies*, 16(3): 426-427.
- McDowall, D. (2004). *A Modern History of the Kurds*. I.B. Tauris,
- Memmedli, M. (2020). "İran Kürtleri (23.12. 1946 Tarihli Sovyet Raporuna Göre)." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 1127-1148.
- Mohammed, J. A. ve Alrebh, A. F. (2020). "İraçli Kurds: The Dream of Nation State." *Digest of Middle East Studies*, 29(2): 215-229.
- Mohialden, H. A. (2019). "Geçmişten Günümüze İran'ın Irak Kürtleriyle İlişkileri ve Bağımsızlık Referandumuna Yaklaşımı." *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3(2): 162-188.
- Muhammad, A. H. (2013). "İraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)." *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, 9(18): 79-117.
- Nakdimon, Ş. (2004). *Irak ve Ortadoğu'da MOSSAD*. Ankara: Elips Kitap.
- Okutan, Ç. (2001). "Arap Milliyetçiliği." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 56(2): 157-172.
- Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdağ, Ü. (1999). *Türkiye Kuzey Irak ve PKK: Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Öznur, H. (2003). *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*. Ankara: Al-tinküre Yayınları.
- Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M. ve Bakker, E. (2021). "Strategies to Gain International Recognition: Iraqi Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence." *Ethnopolitics*, 20(4): 406-427.
- Pisyan, N. (2001). *Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına*, Çev: Evdila Piştderi, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Primakov, Y. (2009). *Rusya'nın Ortadoğu Politikası*. İstanbul: Alalma Yayınları
- Polk, W. R. (2007). *Irak'ı Anlamak*. (Çev.) Nurettin Elhüseyni. İstanbul: NTV Yayınları.
- Romano, D. (2006). *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge University Press.
- Romano, D. (2007). "The Future of Kirkuk." *Ethnopolitics*, 6(2): 265- 283.
- Rubin, A. H. (2007). "Abd al-Karim Qasim and the Kurds of Iraq: Centralization, Resistance and Re-volt, 1958-63." *Middle Eastern Studies*, 43(3): 353-382.
- Sinclair, C. ve Kajjo, S. (2011). "The evolution of Kurdish politics in Syria." *Middle East Research and Information Project (MERIP)*, 08-31.
- Sofi-Karim, M. (2015). *English language teaching in the Kurdistan Region of Iraq*. Webster University.
- Stansfield, G. (2005). *Iraq: People, History, Politics*. Polity Press.
- Stansfield, G. (2006). "The Kurdish Question in Iraq, 1914-1974." *The Middle East Online*, 2: 1-8.

- Şahin, İ., Şahin, C., ve Samet, Y. (2014). “Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere’nin Irak’ta devlet kurma çabaları.” *Gazi Akademik Bakış*, 8(15).
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. Cambridge University Press.
- Turgut, H. (2008). *Barzani Dosyası: Osmanlı İmparatorluğu’nu ve Türkiye Cumhuriyeti’ni XIX. Yüzyıldan Beri Meşgul Eden Bir Kürt Aşiretinin Belgeseli*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Türel, Y. (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşı’ndan 2000’e)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ur, J. (2017). “The Archaeological Renaissance in the Kurdistan Region of Iraq.” *Near Eastern Archaeology*, 80(3): 176-187.
- Ünal, Ö. (2018). “Tarikat, İsyân Ve Siyaset Üçgeninde Ortadoğu’nun Asi Aşireti: Barzaniler.” *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25): 2319-2331.
- Yavuz, T. (1993). *ABD’nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yıldırım, Z. (2007). “1932-1975 Dönemi Irak’ın “Ulus Devlet” Yapısını Sarsan İsyancı Bir Hareket Olarak Barzaniler ve Irak Kürdistan Demokrasi Partisi.” *Orta Doğu Dergisi*, 1(2): 161-204.
- Zeyrek, S. (2013). “Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu.” *Türkiyat Mecmuası*, 23(1): 109-140.